

קהלת סומבור בחורבנה

קהלת סומבור בחרבנה

דפי-זכרון לקדושי הקהלה

מאת

הרב ד"ר אליהו הלוי שפיצר, עו"ד

י ר ו ש ל י ם

תש"ל - 1970

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ד"ר א. שפיצר

רחוב הרב ריינס 17

סלפון מס' 53463

ירושלים

ישראל

דפוס: ש' עוזיאל ירושלים

נר ה' נשמת אדם!

יזכור

יזכור אלהים נשמות בני משפחתי שניספו בשואה:

השם	הקירבה המשפחתית	מקום הפטירה	תאריך הפטירה

ונשמת כל קרובי וקרובותי הן מצד אבי והן מצד אמי הן
שהומתו והן שנהרגו הן שנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו על קידוש
השם, בעבור שאתן צדקה בעד הזכרת נשמותיהם ובשכר זה תהיינה
נפשותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמותיהם של אברהם יצחק ויעקב,
שרה רבקה רחל ולאה, ועם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכרם אלהינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וינקום נקמת דם

עבדיו השפוף!

תוכן הענינים

עמוד

1 הערות-פתיחה

2 א. תולדות הקהלה (סקירה תמציתית)

7 ב. ימיה האחרונים של הקהלה

12 ג. אסירי עולם

19 ד. שרידי הקהילה - מצבת זכרון ומגילת הנצחה

25 ה. נספח - פ. בירנבאום: מחיי הקהילה

29 הבעת תודה

זכור את אשר עשה לך עמלק -
זכור בפה ואל תשכח בלב
(ספרי, דברים כ"ה, י"ז)

ב"ה, ברושלים, סיון תש"ל

הערות - פתיחה

נפגעי השואה אינם מסוגלים לשמש חוקרים, היסטוריונים ומשוררים, לאותה התקופה האיומה בה היו חיים. - דינם כדין עדי ראיה שמחובתם להעיד על מה שראו במו עיניהם. אין הם מסוגלים להבין, להסביר ולבטא כראוי את כל מה שעבר עליהם, אך מסוגלים וחייבים הם לספק חומר לחקר השואה, לכתיבת ההיסטוריה, לשירה של קינה ואבל ולנצחת זכר החורבן לכל הדורות הבאים. כאחד מעדי הראיה של השואה ממלא אני את חובתי האלמנטרית בבואי לתאר כאן את "קהלת סומבור בחורבנה" - ולא את קהלת סומבור בבנינה - שהיתה אחת הקהלות המפוארות במחוז בצ'קה, ביוגוסלביה (הונגריה), ושבּה עמדה על משמתי, כרב וכמורה, בשנותיה האחרונות.

בשנים 1938-1941 כיהנתי כרב אזורי של קהלת פרבּוץ' והגלילות שבקרבת סומבור ולאחר מותו של הרב בסומבור, בשנת 1939, הוזמנתי מזמן לזמן למלא את תפקידי הרב גם בקהלה זו. בשנים 1942-1944 גרתי בסומבור וכיהנתי בה כרב בפועל לפי התקשרות חוזית עם הקהלה - התקשרות שנוצרה בנסיבות של שעת חירום ושלפי התכנית היתה צריכה להביא לנורמליזציה של היחסים בתום המלחמה. המאורעות שינו את התפתחות העניינים והצדדים להתקשרות זו נשארו רק "זורעים בדמעה", ולכלל "ברינה יקצורו" לא הגיעו.

דפי-זכרון אלה הוכנו על ידי, במלאת 25 שנים לסיום מלחמת העולם השנייה ולשחרור אסירי המחנות, לפי בקשת רבים משרידי קהלת סומבור הרוצים להוריש לבניהם ולבני בניהם מסמך מודפס כלשהו שישר בו מעין נר תמיד ומצבת עולם ליקיריהם - קדושיהם שניספו בשואה.

מי יתן ואצליח לזכות את הרבים בדפים צנועים אלה - שמטרתם לשמש תחליף לספר זכרון - והיה זה שכרי.

ד"ר א. שפיצר

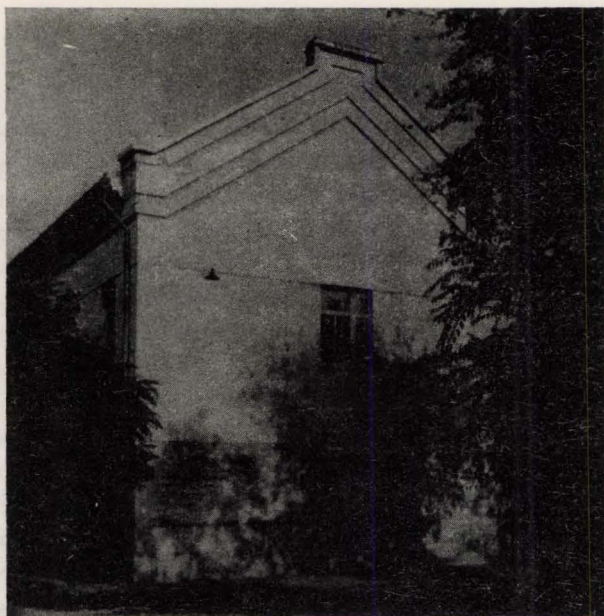
א
תולדות הקהלה
(סקירה תמציתית)

התקופה 1828-1928

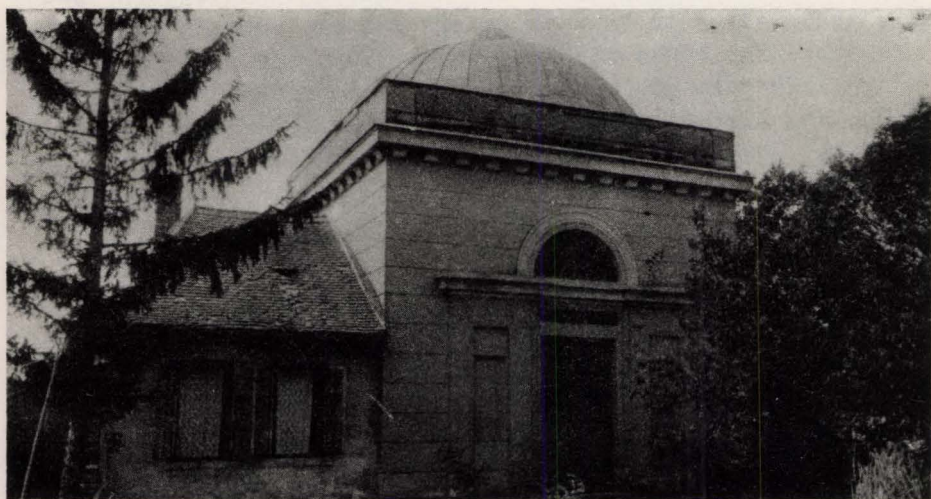
בשנת 1928 הופיע ספרו של ד"ר שמעון גוטמן ז"ל בסומבור, רב הקהלה באותה התקופה, בשם "תולדות היהודים בסומבור - למלאה מאה שנים לקיומה של החברה קדישא". בספר זה מספר המחבר על התישבותם של היהודים הראשונים בסומבור החל משנת 1789 ועל תולדות הקהלה היהודית המאורגנת בתקופה של מאה שנים - משנת 1828 עד שנת 1928. בפרק השלישי מסכם המחבר תקופה זו וכותב, בין היתר:

"שנת 1828 מהווה מפנה בתולדות יהודי סומבור. אם כי היו יהודים בסומבור החל משנת 1789 ומסגרת הקהלה היהודית נראתה כבר בשנים הראשונות של המאה ה-19, הרי מבחינה פורמלית התארגנה הקהלה רק בשנת 1828. האנשים שטיפלו בענייניו הראשונים של הצבור היהודי בסומבור - כגון הסדרת עניין בית הקברות ובניית חדר המתים, הקמת בית הכנסת ובית השוחט והחזקתם, הסדרת ענייני התפלות בצבור, המסים וכו' הכינו, בודאי, רשימות בכתב על עבודתם, כי הרי חייבים היו לתת דין וחשבון לציבור על מעשיהם. אולם, מרשימות אלה לא נשארה בידינו אף אות אחת. ... בכל הבעיות האלה הביאה שנת 1828 את המפנה. בשנה זו מכינה הקהלה את תקנותיה הראשונות באותיות עבריות ובשנה זו מתחילה לנהל פרוטוקולים מכל אסיפה שנתינה. כמו-כן, בשנה זו פותחת הקהלה פנקסיה הראשונים שבהם רשומים שמות חבריה, המסים השונים לבית הכנסת וכו', ... צורת החותמת של הקהלה מעניינת מאד. במרכזה מגן דוד שבתוכו אותיות צו (קומוניסס זומבוריאנזא) ושמעליו כתר אצילות בן 5 כוונים. המלים העבריות של החותמת: "קהל עדת ישורן בעיר זאמבאר". ב-4 זויותיו החיצוניות של המגן דוד מצויות 4 האותיות של שנת הלוח העברי: תקפז (היינו: 1827/28)... לניהול פנקסי הלידות, הפטירות והנישואין - בהתאם לחוק משנת 1851 המחייב ניהול פנקסים אלה - חיפשה הקהלה מורה לדת המסוגל למלא גם תפקיד זה. המורה ומנהל הפנקסים האלה היה

ברגר ד' וולף שנבחר ע"י הקהלה ב-22.10.1853...המנהל השני של פנקסים אלה פעל כבר בתור רב. היה זה כהן דור שהפרוטוקול על בחירתו לא נשאר בידינו. עכ"פ, עובדה היא, כי בפרוטוקול מ-26.4.1862 נרשמה החלטה על בנית בית כנסת. ...הרשימות שברשותנו אינן מדברות על תאריך חנוכת בית הכנסת. מתוך שמועות ידוע לנו, כי חנוכתו החגיגית נחקיימה בשנת 1866 וכי למאורע זה הוזמן הרב המפורסם של סגד, ליפוט לב, אשר ביצע את טכס החנוכה בשיתוף עם הרב המקומי, כהן דוד. ...בשנת 1877 פורשים מהקהלה כ-20 יהודים ומיסדים קהלה אורתודוקסית נפרדת. אפשר היה לחזות מראש, כי אין תנועת פרישה זו יכולה להתקיים. לא זו בלבד שמבחינה חמרית עמדה הקהלה החדשה על בסיס רעוע - אם כי היו בה גם מספר חברים בעלי אמצעים - אלא, ובעיקר, לא היתה זכות קיום לגוף חדש זה מחמת העובדה שהפרישה לא באה מטעמים דתיים, כי אם מטעמים אחרים. ...בישיבת הקהלה מ-18.8.1878 הודיע ראש הקהלה שקיבל הודעה מן הצד השני שברצונו לחזור למסגרת הקהלה. ...הרב דוד כהן נפטר ב-15.8.1884...הובא למנוחת עולמים בבית הקברות של סומבור...עד לבחירת רב חדש נתבקש הרב בליץ מבזדן למלא את תפקידי הרב. ...בבחירת הרב התקיימה ב-26.1.1887 והתוצאה היתה שהקהלה בחרה בד"ר מיכאל פישר, הרב משימאד, כרב האזורי של סומבור. הרב החדש נכנס לתפקידו בספטמבר אותה שנה במסגרת טכסים חגיגיים רבים. ...בקהלתנו נוסדה החברה קדישא כגוף נפרד בשנת 1828. עד לשנה זו לא היה צורך בכך מפאת המספר הקטן של יהודי סומבור. ההנהלה שטיפלה בענייני הקהלה דאגה גם לענייני הקבורה. גם בית הקברות ניתן על שם יהודי סומבור, מכיון שלא היתה קיימת עדיין חברה קדישא. החברה נוסדה כגוף נפרד בה שנה כשהקהלה התארגנה באופן רשמי לדבר זה קרה בשנת 1828. ...בישיבתה מ-20.2.1927 החליטה החברה, כי בשנת 1928 בתום 100 שנים לקיומה תחוג את יובלה המאה וכי כותב שורות אלה יתבקש לכתוב את תולדות הקהלה..."

בית הכנסת בסומבור (צולם לאחר
שנהפך לבית ספר כללי ע"י המשטר
החדש שקם ביוגוסלביה בתום
מלחמת העולם השנייה.)

חדר המתים שליד בית הקברות בסומבור

התקופה 1928-1944

הרב ד"ר גוטמן כתב את תולדות הקהלה היהודית בסומבור עד שנת 1928. הוא כיהן עוד כ-10 שנים כרב הקהלה ובשנת 1939 נפטר באופן פתאומי. בעשר שנות כהונתו אלה התנהלו אמנם ענייני הקהלה על מי מנוחות, אך המאורעות ההיסטוריים באירופה - עליית הנאצים לשלטון בגרמניה וההתפתחויות שגרמו למלחמת העולם בשנת 1939 - השפיעו, כמובן, גם על חיי הקהלה בסומבור. השפעה זו באה לידי ביטוי בפעילות ערה בשטחים שונים, ובעיקר, בהתארגנות קבוצות נוער לחינוך ציוני ולעליה מעשית. הרב ד"ר גוטמן ערך ביקור בארץ-ישראל והדיווח על רשמי מסע זה הגביר את הפעילות הציונית בכל שכבות הצבור היהודי בסומבור. קבוצה אחת עלתה ארצה בדרך בלתי ליגאלית. קבוצה אחרת עסקה בהגשת עזרה לאניות המעפילים שעברו דרך הנהר דנובה ביוגוסלביה וקיבלו אספקה בבזדן שליד סומבור. בקבוצה הזאת פעל גם הציוני הותיק מר בן יוס-טוב ברוייר שחי אתנו היום בירושלים ושחיבר דו"ח מפורט על כך. תמוה הדבר, שאין פעילות זו מוזכרת במפורש בספרו של חיים לזר-ליטאי "אף-על-פי" שהוצא לאור בשנת תשי"ז ע"י מכון ז'בוטינסקי בת"א, רוח הזמן השתקפה גם בלימוד אינטסיבי של השפה העברית וכן בהגשת עזרה מכל הסוגים לפליטי גרמניה שהגיעו לסומבור בדרכם לארץ-ישראל או לארצות הגירה אחרות. - על חיי הקהלה בתקופה זו בשטחים מסויימים (פעילותן של תנועות נוער ציוניות והתארגנותה מחדש של הקהלה האורטודוקסית הנפרדת בסומבור) מספר אחד מבני הקהלה במאמר המובא כנספח לדפי-זכרון אלה. - בשנת 1941 פרצה המלחמה בין גרמניה ויוגוסלביה וכחוצאה מכך נכבש מחוז בצ'קה ע"י הונגריה. בעקבות כיבוש זה באו רדיפות, מעשי רצח ומחנות עבודה ליהודי המחוז ובכך החלה התקופה הגורלית בחיי קהלת סומבור, שמנתה כ-1200 נפש - תקופה שנסתיימה בגירוש יהודי העיר והסביבה באביב 1944.

טכס גילוי המצבה על קברו של הרב
ד"ר ש. גוטמן ז"ל, בשנת 1940,
בהשתתפות הרב שפיצר והחזן שפטר.

חתונה במלון "סלובודה" ב-1940.
מימין של הרב שפיצר יושב אחד
מנכבי העדה, ומושי הי"ד, שנרצח בעת
כיבוש העיר בשנת 1941. ממולם:
החזנים שפטר ובירנבאום הי"ד.

ב

ימיה האחרונים של הקהלה

קהלת סומבור נחרבה בחודש ניסן תש"ד. פעולות החיסול היו מתוכננות ביסודיות גרמנית והתהליך כולו נסתיים תוך שבועיים בערך. פרסום גזירת הטלאי הצהוב שימש מבוא לשורה של צווים נגד היהודים ובישר את התקרבות השואה. בשבת שלפני חג הפסח היה הטלאי הצהוב הנושא המרכזי בכל בתי היהודים בעיר. הכל דיברו על תופעה היסטורית זו החוזרת בתקופות שונות ועל משמעותה האקטואלית בימי שלטון הנאצים. גם אני הקדשתי חלק של הדרשה המסורתית ב"שבת הגדול" לנושא זה, כדי לעודד את הצבור ולהכשיר את הלבבות לנשיאת הטלאי הצהוב מתוך אמונה דתית וגאווה לאומית.

גזירות רדפו גזירות ושמועות רדפו שמועות. אפשרויות העבודה והתנועה של יהודי המחוז צצטמצמו מיום ליום וכל החיים, של הפרט ושל הכלל, התנהלו באוירה מחושמלת הקרובה להתפוצצות. הכל הרגישו כי שעת האפס מתקרבת וכי יש להתכונן לגירוש כללי. לא יכולנו ולא רצינו להאמין שגירוש פירושו השמדה פיסית - כפי שהודיעו תחנות רדיו שונות של ארצות "האויב" שההאזנה להן היתה כרוכה בסיכון רב. - שפרות התעמולה הרשמיים של בודאפסט - בסיוע מוסדות יהודיים מסוימים ששיתפו פעולה עם השלטונות - הצליחו לשכנע אותנו שהמדובר הוא בגירוש למחנות עבודה. מסיבה זו לא נענינו לקריאות הבריחה וההצלה שהגיעו אלינו מארגוני המחתרת של סרביה הכבושה. סמכנו על נסים ונכנענו לגורל. עשינו את מה שהיהודי עושה בכל עת צרה. שמנו מבטחנו בה' וישבנו בחיבוק ידיים. - התפילות בצבור נתקיימו כסדרן ומספר המתפללים גדל מיום ליום. ידענו היטב כי אין לנו להישען אלא על אבינו שבשמים. נעשו כל ההכנות לחוג את חג הפסח כהלכתו. היה זה חג המצות, אך לא זמן חירותנו. בערב החג הופיעו כל בכורי הקהלה לסעודת "הסיום" המסורתית. הסיום נערך אותה השנה במסכת בעלת שם אקטואלי: "מכות". מסכת זו מסתיימת, כידוע, בסיפור מפורסם על ר' אלעזר, ר' יהושע ור' עקיבא שביקרו בהר הבית ששם וראו שועלים יוצאים מבית קדשי הקדשים. השנים הראשונים בכו ור' עקיבא צחק. ר' עקיבא הסביר: משנתקיימה נבואתו של אוריה "לכן

בגללכם ציון שדה תחרש" משוכנע אני שהתקיים גם נבואתו של זכריה
"עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים". על כך ענו חבריו:
"עקיבא ניהמתנו, עקיבא ניהמתנו" (מכות כ"ד, ע"ב) כשסיימתי את
המסכת ציטטתי את ההלכה האומרת: "היה בנו לפדות והגיע עת
לעלות לרגל ואין לו כדי לזה ולזה פודה את בנו ואח"כ עולה לרגל,
שנאמר וכל בכור בניך תפדה, ואח"כ ולא יראו פני ריקם" (רמב"ם
ה' בכורים פי"א, ה' ו') ולציטטה זו הוספתי דברים ברוח זו:
אנו מאמינים בדברי ר' עקיבא והם מנחמים גם אותנו. אנו יודעים
היטב שבבוא הזמן תתקיים נבואת הגאולה ונזכה לעלות לרגל. אולם,
תפילתנו היא עתה שההשגחה העליונה תפעל לפי ההלכה האמורה. עם
ישראל הוא בנו בכורו של הקב"ה - כפי שנאמר "כה אמר ה' בני בכרי
ישראל" (שמות ד', כ"ב) - ויש לפדות את הבכור תחילה מידי צורריו
ולבנות לאחר מכן את ביהמ"ק לצורך עליה לרגל. מי יתן וה' יפעל
ברוח הלכה זו. הדמעות ולחשי התפילה שפרצו לשמע הדברים האלה
נחנו פורקן למועקה הכבדה שבלב המסובים והביאו לידי ביטוי את
ההרגשה הכללית ששררה בצבור היהודי כולו.

שמונה ימי החג עברו עלינו בשקט מתוח, בשקט המבשר
סערה. היהודים העדיפו לא לצאת מבתיים ולהתכנס אך ורק לתפילות
בצבור. בית הכנסת נתמלא ביום האחרון של החג כשמזכירים
נשמות וכשהרב נואם לפני תפלת "יזכור". בגמר התפילה שוחחתי עם
מספר אנשים שליוו אותי הביתה והבעתי לפנייהם את החשש, שמא היתה
זו התפילה האחרונה בצבור כזה והדרשה האחרונה שלי לפני הגירוש.
חשש זה נבע במיוחד מדבר שקרה באותו היום, דבר שאיפיון את
המצב והצביע על מה שעלול להתרחש בשעות ובימים הקרובים. הודיעו
לי על מותם הפתאומי של שני אחים בעת ובעונה אחת ונתבקשתי
להשתתף בהלווייתם. היו אלה שני אחים מבוגרים, מפגרים בשכלם,
שחיו בבית אחותם והיה זה סוד גלוי שהם הורעלו ע"י אחותם,
מכיון שקציני צבא "יעצו לה" לעשות כן מתוך רגשות של "רחמים".
ההלוויה שהתקיימה ביום החג האחרון ("יו"ט שני של גלוזלת")⁽¹⁾
גרמה לדכאון כללי בין יהודי העיר.

למחרת החג הורגשה תכונה רבה ברחובות הסמוכים לבית
הכנסת ולמוסדות הקהלה. קציני ס.ס. ואנשי הבולשת הנאצית סיילו

ברחובות ועקבו אחר תנועת היהודים שבסביבה. יהודי העיר ישבו כבר על מזודותיהם וציפו לשעת האפס. בערב שבת ישבתי במשרדי ושוחחתי עם פרנסי הקהלה על דא ועל הא. החלונות היו פתוחים - בהתאם להוראות - בגלל פעילות אוירת באזורים הסמוכים. קציני ס.ס. עברו ליד החלון והציצו לתוך החדר. מבטם העיד על מחשבתם. השטן מעדיף לשחוק ולחייך, כי עצם הופעתו מדברת. אמרתי לאנשי שיחי: ובכן, רבוחי, הגיע זמן "קריאת שמע". הלכנו עוד לבית הכנסת וקבלנו את השבת במנין מצומצם. חזרנו הביתה, קידשנו על היין והספקנו לסיים סעודת שבת. כעבור שעה קלה נשמעו דפיקות בדלת ואנשי המשטרה והבולשת הופיעו. מלאכי השלום מלאכי העליון שהזמנתים זה עתה נעלמו ופינו מקום למלאכי החבלה. אלה פקדו עלי לארוז חפצי ולהצטרף אליהם. נפרדתי מאשתי ז"ל ומן השכנים ואמרתי לכולם: ה' עמנו! נלקחתי אל בנין הגימנסיה. שם מצאתי את כל הגברים של הקהלה היהודית בסומבור. ישבנו כל אותו ליל שבת בספסלי בית הספר. למחרת, ביום השבת, העלו אותנו על מכוניות משא והועברנו למחנה ריכוז באחת הערים הקרובות: בצ'קה טופוליא. בעלותי על מכונית המשא נתקל מבטי במנהל הגימנסיה שהסתכל להנאתו דרך החלון. היה זה אציל הונגרי ואיש מדע שעוד לפני כמה שבועות שוחחתי אתו בידידות ושידע להעמיד פנים של מנהל טוב היודע לכבד רב הבא להורות דת בגימנסיה שלו. הוא הסתכל עתה באדישות ושתיקתו היתה כהודאה בכך, שליבו שלם עם כל המתרחש. - במקום הריכוז החזיקו אותנו מספר ימים. הובאו יהודים מכל הסביבה ונערכו פעולות מיון וסווג. יום-יום שמענו על מקרים של התאבדות. הנאצים ניסו להרגיע אותנו שאין לנו מפני מה לחשוש, כי המדובר הוא רק בגיוס כוחות עבודה במסגרת המאמץ המלחמתי. - בחוג של אנשי סומבור קיימתי שיחות בפרקי תנ"ך והיסטוריה יהודית וניצלנו את הזמן לעסוק במחשבת ישראל, כדי לספק מזון רוחני שישיב בו כוח ועידוד למי שאשים שבינינו. - כעבור ימים מספר הגיעו גם הנשים וידענו שאין עוד יהודים בסומבור. צעדנו לתחנת הרכבת והוכנסנו לקרונות משא בתנאים הדומים להובלת בהמות. נסענו כמה ימים בצפיפות איומה ובלי מזון ומים. יחידים התחילו להשתולל, לגדף ולקלל. היו אלה סוג של אנשים שהנביא מהאר אותם במלים אלה:

"...והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו..." (ישעיה ח', כ"א).

אחרים דיברו על בריחה והתאבדות. הרציניים שבינינו - ורובם היו רציניים - החזיקו מעמד בכבוד וסבלו בשתיקה. הם פנו לבודדים

המתפרעים ובקשו מהם להתנהג בסדר לכבוד הרב והחזן שנמצאים אתם בקרון. הצבור רצה לשמוע מה בפי הרב בשעה חמורה זו. הסברתי להם שישנם אמנם מצבים בהם ההתאבדות אינה חטא - והדוגמה הקלסית לכך נמצאת בפרשת מוחו של המלך שאול, אולם אין אנו יודעים בדיוק לאן אנו מובלים ומה הגורל שמחכה לנו. על מצבנו אנו - כשקיימים ספיקות וחששות רציניים - אמרו חז"ל: "אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים" (ברכות י"ע"א). עלינו, איפוא, להתפלל ולבקש רחמים ואני מציע שנתפלל בדברי דוד אל גד: "אפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו מאד וביד אדם אל אפולח" (ד"ה א' כ"א י"ג) יהי רצון שלא ניפול בידי הנאצים ואם נגזר עלינו למות, מוטב שנמות בידי שמים. אמרנו וידוי, שקענו בתפלה חרישית ושתקנו עד לסוף המסע - עד שהגענו לתחנת אושביץ, היא תחנתו המפורסמת של "הפתרון הסופי".

יהודים מסביבת סומבור מובלים
למחנות השמדה (אפריל-מאי 1944)

ג
אסירי עולם*

אסירי מחנות הריכוז - ככל בני אדם יושבי חושך וצלמות - אינם משתחררים לעולם. אין קץ לסבלותיהם ואין מרפא ^לפצעי^{הם} הם נשארים כבולים בעבודות הסיוע כל ימי חייהם. אסירי עולם הם בנפשם. הזמן מטשטש אצלם את החמונות, אך אינו מחסל את המחשבה. ההמונות המתרחקות מן העין מצטרפות לגנזי הנסתרות של הנפש. במקום הראייה באספקלריה מאירה, באים ההרהורים שבלב המעסיקים את בעליהם בשעתם הפנויה - בשכבם ובקומם ובלכתם בדרך - מחישים את כוחם ומקצרים את חייהם. אין אלה אותם ההרהורים הרגילים המסתיימים בראיית חלומות חולפים. המדובר הוא כאן בהרהורים, שהראייה קדמה להם ושאינם אלא זכרונות ומחשבות מן המציאות האכזרית של התקופה. הרהורים אלה פצעי נפש הם, קרעים שבלב שלעולם אינם מתאחים.

אחזיץ

עוזבים את קרונות הרכבת ומסתדרים בשורה. קצין ס.ס. עומד באמצע המגרש ואנו עוברים לפניו. עינו הנוצצת מאשר השנאה בוחנת כל אחד מאיתנו וידו האכזרית מצביעה ומכוונת את הנבחרים לצד ימין או לצד שמאל. העומדים בצד שמאל, זקנים והולים, נוסעים במכונית. הנאספים בצד ימין הולכים ברגל. רבים מסתמכים על מצב בריאותם ומבקשים לנסוע במכונית. מבוקשם נידון להם ביד נדיבה. כעבור מספר ימים, יודעים אנו את פשר הדבר. האסירים הוותיקים מסבירים לנו, כי המיון שעל המגרש אינו אלא חריצת

* מאמרי זה ("אסירי עולם") המופיע בספר "מבט לאחור" (קובץ ליובלו של ד"ר עזריה, הוצאת "אלף", ח"א, תשכ"ג) והמהווה כאן המשך טבעי לפרק הקודם, מובא בשינויי-נוסח מסויימים שמטרתם התאמה למסגרת החדשה, חיקוק טעויות ושיבושים והשמטת אי-אלה דברים מיותרים או בלתי מדויקים.

גזר דין. הרוצה מעביר קרבנותיו תחת שבטו וחותר קצבה לכל אסיריו. הוא פוסק מי יחיה ומי ימות. השורות הארוכות שבצד שמאל, צועדות אלי מרומים דרך ארובות הספרות. זהו "הפתרון הסופי" של הרייך השלישי. אנו מסרבים להאמין ושואלים בחמימות: היתכן כדבר הזה? האם מן השמים נגזרה הגזירה? זוהי השאלה הנצחית!

ויסגירסדורף

אנו נושאים בעול השיעבוד - כל אחד במקום העבודה שלו. אני וידידי הרב ד"ר קליין ז"ל עובדים בסנדלריה. אסיר בשם הסמלי "מוריץ", יהודי פיקח וטיפוס של מנהיג, פועל כלבלר ראשי במיפקדה האזורית של המחנה ומשפיע לטובה על מצבנו. באחד הערבים מכריזים על מיסדר מיוחד. יושבי המחנה נערכים למיסדר על המגרש המואר ועומדים דום. מובא נער המואשם כנסיון בריחה ומעמידים אותו ליד הגרדום העומד בצד המגרש. מפקד המחנה מצווה עלינו להפנות את מבטנו לכיוון הגרדום. המפקד הראשי, ה"אוברשטורמבנפיהרר", מצביע על הנער וצועק לעבר משרתיו: "העלוהו! חיש מהר! אין זמן". הקאפו הראשי, יהודי הונגרי, משמש תליין ומבצע את הפעולה ללא היסוס. הגויה תלויה על החבל. אבי הנער עומד בשורה ומסתכל. מפקד המחנה מצווה עליו לגשת ולהוריד את גופת בנו. האב מספל בכנו טיפול של חסד אחרון ואנו חוזרים למקומות שלנו. בלילה זה, ליל שבת, ובלילות הבית הבאים אחריו, אין המחזה נעלם מנגד עינינו. התליין היהודי, הסדיזם הגרמני, האב והבן האומללים אינם נשכחים לעולם.

ראש השנה ויום הכפורים מוצאים אותנו במחנה זה. אחרי העבודה מתכנסים אנו בחשאי להפילה בציבור, כשליד הדלתות הסגורות עומדים השומרים שלנו. אין מחזור, אין סופר ואין סליה. יש רק דמעות ותפילות שבלב. שליח הציבור, החזן המנוסה של קהילת סומבור, יעקב שפסר ז"ל, מתפלל בקול דממה דקה ובסלסולים קורעי-לב. הוא מתפלל מתוך הזכרון שלו והציבור מתפלל עמו בחרדת קודש ובבכי חרישי. בליל "כל נדרו" נואם אני במסגרת התפילה שבציבור. דברי-דברים של קבלת הדין הם. אני גובע גם בבעיית האקטואליה של גניבת מזון איש מרעהו ובהקשר זה מביא אני את המחלוקת שבין בן פטורא ור' עקיבא: "שנים שהלכו בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותים שניהם מתים ואם

שוחה אחד מהם מגיע לישוב" (ב"מ ס"ב, ע"א). הויכוח הוא שם, אם "מוטב שישתו שניהם וימותו" או "חייך קודמים לחיי חברך", ואני מגיע למסקנה שלגבי מצבנו אנו אין כל ויכוח והכל מודים, שאין אסיר רשאי לקחת את פת חבירו, כדי להאריך את חייו על חשבון חיי חברו. אני מסיים בדברי ברכה ועידוד ובתפילה לשלום כולנו. ביום הכפורים אין אנו נוגעים באוכל והגרמנים אינם מבינים, כיצד אנו, היהודים הרעבים, מסוגלים לעשות כן. אנו מחפלים בדרכנו לעבודה ובשובנו משם אל המחנה. אנו צועדים בשורות סגורות כשהחזן צועד באמצע. הוא אומר את התפילות בקול רם ואנו עונים אחריו. ציבור של אסירי עולם מדבר עם אלהיו ומגיע אל השאלה שנשאלה כבר בתקופת הרוגי המלכות: רבוננו של עולם, זו תורה וזו שכרה?

הילדסהיים

תחנת הרכבת מפוצצת ואנו עוסקים בפינוי ההריסות. מטוסים זרים מופיעים בשמי העיר יום-יום ומפציצים את הסביבה. בהישמע צפירת האזעקה מתרחקים אנו מן השטח בליוי השומרים שלנו. אסירים נועזים מתחבאים במקום ומצטרפים לאחר מכן לקבוצה החוזרת אל העבודה. הם מסכנים את חייהם, כדי לנצל את ההזדמנות ולשבור את רעבונם במזון המצוי בקרונות מפוצצים. אחד האסירים האלה, בן שמונה עשרה, מבני הקהילה של סומבור (דייטש טיבור ז"ל) נתפס "בקלקתו". המפקד מצווה לחפור בור במקום המעשה בין פסי הרכבת. הנער עומד בחוכו ומתחנן לחייו. דבריו האחרונים הם: "אני עוד צעיר, בן 18". המפקד אינו רוצה לשמוע את דבריו והוא יורה בו. מכסים את הבור והעבודה נמשכת. על שפתוחי התפילה: "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע...! עד מתי רשעים יעלוזו...!"

בלזן

אנו צועדים מהנובר אהלם לברגן-בלזן והימים ימי הפסח של שנת תש"ה. זהו פסח ללא חמץ וללא מצה, פסח שכולו מרור. אנו מצטרפים למחנה המפורסם של בלזן. כאן שולט מלאך המות שלטון בלי מצרים. אנו פונים כה וכה ורואים רק מתים או נידונים למוות. אחד הממונים מקבל אותנו "בדברי עידוד" ומכריז: "מכאן יוצאים רק יחידי סגולה - בעלי מזל ובעלי כח נפשי על-אנושי". מזון ומים

אין במקום הזה. יש רק טיפוס וכינים בכל המחנה. מצווים עלינו לגרור את אלפי הגויות המתפוררות, המפוזרות ברחבי המחנה ולהשליכן לבורות הנחפרים בקצב מהיר מחוץ למחנה. שנסגרים לגחיה והשיירה נעה מעלות השחר ועד צאת הכוכבים. אחד השותפים שלי לגרירת גויות, יהודי אלמוני, אינו עומד בנסיון. הוא משלם בחייו בעד חתיכת כרוב שהוא לוקח מתוך עגלה העוברת על ידנו, בדרכה למטבח המפקדה. לפתע מופיע קצין ס.ס. ומבלי משים יורה בבטנו. הכרוב עודנו בין שיניו והוא נופל מתבוסס בדמו. אני עומד עם שתי גויות מסביבי, מחכה לתגבורת ומהרהר בלבי. מי שאינו רואה מחזה זה, אינו יודע זוועות מהן ומי שרואה זוועות אלה אינו שוכחן לעולם.

יושבי המחנה בבלזן מרגישים כי שעת ההכרעה מתקרבת. אור וחושך, תקוה ויאוש משמשים אצלנו בעירבוביא בימים אלה. מצבנו כמצב המתואר בתורת משה: "והיו חייך תלואים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחיין, בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר מפחד לבבך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה" (דברים כ"ח). והנה בימים אלה רואה אני מראה אשר לא תאמינו כי יסופר: אסירים מתקרבים לגדר התיל ודורשים מן החייל הגרמני העומד על משמרתו לירות באדם שהם מחזיקים בו. הם מסבירים לו, כי איש זה הרג אסיר אחר במצב של אפיסת כוחות ואכל ממנו חלקים פנימיים מסוימים. החייל הגרמני מגיב בזלזול ובלעג: "האם בגלל זה עלי לירות בו?" קניבל זה, שאינו מבני עמנו, נהרג במקום ע"י עמיתיו במוטות ברזל, ואני עומד ותוהה על מצבנו. אני רואה את התהום הרובצת בין אלה שבעת צרה מאבדים את צלם האלהים שבו נבראו, לבין אלה השומרים עד הנשימה האחרונה על דמותו המקורית של האדם כיצור כפיו של הקב"ה. תהום עמוקה! תהום נצחית!

הצבא הבריטי כובש את השטח וקורא דרור לכל יושבי מחנה בלזן. אנו משוחררים עתה מן הגרמנים, אך לא מן המגפה. הטיפוס משתולל ביתר שאת ומפיל חללים בזרם גובר והולך. עתה מגיע גם תורי ותור ידידי, ד"ר קליין. כשותפים נאמנים לגורל מתגברים אנו גם על מחלה זו בכוחות משותפים. אנו שוכבים זה ליד זה ומטפלים זה בזה. במצב כזה מוצאים אותנו הרבנים הצבאיים המגיעים בעקבות

צבאות הכיבוש. אחד מהם נכנס לצריפנו ושואל על הרב מיוגוסלביה, שלפי השמועה שוכב בצריף זה. משהו מצביע עלי ואנו משוחחים מספר דקות. אינני מסוגל לענות על כל שאלותיו, כי קולי קול ענות חלושה, אזני שומעת בקושי וזכרוני בוגד בי. הוא מוסר לי חבילת מזון ונפרד לשלום. חבילה זו באה כדבר בעתו. היא מאפשרת לי ולידידי ד"ר קליין להחזיק מעמד בימי המחלה הקשים ביותר. אני קם ומתהלך במחנה בגוף שבור ובנפש עיפה. שיכור אני ולא מדיין.

ברגן

בניני המחנה הצבאי הגרמני לשעבר, משמשים לנו עתה מקומות מגורים חדשים וכאן מתחילה ההתארגנות. אנו מתארגנים לחיי מחנה תקינים, לעזרת אחים ולאיחוד משפחות. כאן מתקיימת התפילה הראשונה בציבור. יושבי המחנה מתכנסים בחג השבועות על המגרש המרכזי בראשות הרבנים הצבאיים. אומרים תפילת יזכור וההמון פורץ בבכי. הצעקות מסתערות על שערי השמים וים של דמעות מצטבר על פני ציבור המתפללים.

אני יושב כחדשיים במחנה זה ומקדיש את זמני לצרכי ציבור. אני מצטרף למשרדו של הרב הצבאי הנמצא בבנין המפקדה ועוזר לו בכוחותי הדלים בכל השטחים שהוא מטפל בהם. על אף הבדלי ההשקפות שבינינו, לפנינו מטרה אחת משותפת: לפעול לטובת שארית הפליטה. אנו מכינים רשימות של יהודים הנמצאים במחנות מיוחדים אחרים, כדי להקל בדרך זו על חיפוש קרובים ועל תהליך איחוד המשפחות. אנו מנחמים אבלים ומעודדים אחים מרי נפש. הרב הצבאי מצליח לפעמים להשיג ממתקים וסיגריות ואנו מחלקים אותם בין הפונים אלינו. המחפשים את בוראם ומבקשים חידוש חיי הדת והמסורת מקבלים סידורי תפילה צבאיים ומזוזות סמליות. אין לנו תשמישי קדושה אחרים בימים אלה.

ממשיכים עדיין בהבאת הקרבנות לקבר ישראל ובציון הקברים, קברי אחים, במצבות עשויות עץ בצורת מגן דוד ויושבי המחנות כבר מתחילים לרקום את חלום העתיד ולבנות חיים חדשים על הריסות העבר. הניצנים הראשונים נראים במחנה. זוגות מופיעים במשרדו של הרב

הצבאי ומבקשים להתחתן כדת משה וישראל. מאות אחים מובאים עדיין לקבורה מדי יום ביומו והנה מעמידים חופה לזוג צעיר ומבקשים ממני להשתתף בסידור הקידושין. מתחילים בתפלת "אל מלא רחמים" ומסיימים בשירה בצוותא: "זינגסשע אללע זידעלעך..." ואני עומד ותוהה, מאזין ומקשיב, ומחפש מקורו של כח נפשי זה.

אני עוזב את ברגן בלזן עם הסרנספורט היוגוסלבי כשברכות החברים והשותפים לגורל מלוות אותי. אנו נפרדים בלחיצות ידיים, במבטים ודמעות המדברים בעדם, ואנו מאמינים בשעה זו, כי כל הדרכים מוליכות לארץ האבות.

סומבור (יוגוסלביה)

שרידי הקהילה חוזרים לעירם וגם אני ביניהם. רובם אינם מוצאים עוד את בני משפחותיהם וגם אני ביניהם. אני מנסה לארגן מחדש את חיי הדת והמסורת ואינני מצליח. הכופרים משתלטים על הקהילה היהודית. אני מתקשר עם האירגון המתאים ומחפש מועמדים לעליה. התפילות של ראש השנה, יום הכיפורים וחג הסוכות מתקיימות בבית הכנסת הקטן. אני נואם, מעודד ומנחם. המתפללים עולים לתורה ומברכים. אחד מהם, יהודי דתי לשעבר, מסרב לברך ולוחש באוזני: "אדוני הרב! אינני פונה עוד לה" אשר לקח את אשתי ואת ילדי, רק עוד בקשה אחת יש לי אליו: שיקח גם את חיי". ברגע זה מהרהר אני שוב בגורלנו, בגורל הכלל ובגורל הפרט. הקרובים מתרחקים והרחוקים מתקרבים. זוהי אחת החידות הסתומות של תקופת השואה. ולמה הדבר דומה? לפרה האדומה המטהרת את הסמאים ומטמאה את הטהורים. ברם, אם הפרה האדומה "חוקה" היא שאין להרהר אחריה, הרי גם השואה גזירה היא שאין בכווננו לערער עליה ולהרהר אחריה. אני אוסף את המועמדים לעליה ואנו נוסעים לאיטליה, בדרכנו לישראל. מכאן אני שולח מכתב פרידה לקהילת סומבור וממשיך בדרכי - בדרכו של אסיר עולם.

אסירי מחנות הריכוז מתרחקים במרוצת הזמן מן התמונות, אך לא מן ההרהורים. הרהוריהם אינם זכרונות העבר בלבד. הם פונים גם אל העתיד מתוך ראיית הנולד. הרהוריהם של אסירי עולם פירושם בכיה לדורות ובתוכנם כלול הצו: זכור! דברי ימי השואה האלה לא יעברו

מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם! הרהורים רגילים שבלב שייכים
לרשות היחיד. הרהוריהם של אסירי עולם יוצאים מן הכלל. נחלת
רבים הם וגורל האומה משתקף בהם. הרהורים אלה מורכבים מזכרונות
של אבל ומרעיונות של נחמה. ראית גיא ההריגה כרוכה באמונה
בתחית העצמות היבשות. כי הרי כך אמרו חז"ל: "המתאבל על
ירושלים זוכה ורואה בשמחתה". (ב"ב ס" ע"ב).

ד

שרידי הקהילה

שרידי קהלת סומבור שנותרו בחיים אחרי השואה מונים כ-200 נפש. כ-100 מדרידים אלה חיים היום בישראל. בחנת 1960 הקימו מצבת זכרון לקהלת סומבור בהר-ציון, ירושלים וכתבו מגילת הנצחה לזכר קדושי הקהלה. המגילה מפרטת שמות הקדושים ומקומה בצד המצבה. מאז הם מתכנסים מדי שנה בשנה, ביום יא' בסיון, בהר-ציון ועורכים אזכרה לקדושי הקהלה. הם באים לכאן מכל קצווי הארץ, מדליקים נר נדמה, לומדים משניות, אומרים קדיש, מאזינים לדברי זכרון ונחמה מפי הרב האחרון של הקהלה* שומעים הפילת אל מלא רחמים מפי החזנים גרוס וגינס - מיוצאי הקהלה ומתיחדים עם זכר יקיריהם-קדושיהם במרחף השואה המדמש גל-עד לכל קרבנות השואה של האומה. אזכרות אלה מתארגנות ע"י חבר של פעילים: הגב' ר. לנדאו וה"ה א. הץ, א. גרוס.

להלן תצלומי מצבת הזכרון ומגילת ההנצחה שבהר-ציון
בירושלים:

* כותב שורות אלו.

למען ידעו דור אחריו כבוד
יולדו יקדשו ויפארו יבניהם
תהלים ע"ו

כי דרש דמים איתם לא
שקה צעקת עליהם
תהלים ע"ז

הנצחה

מגילת

במגילה זו אנחנו מנציחים את שמוותיהם של קרובינו למען
תת להם שם וזכר עולם
תהי המצבה הזאת ומגילה זו גל עד לקדושים ולטהורים
שפתיל חיים נתר באופן כה מחירי ואכזרי תהיינה
לשמותיהם צורות בצרור חיים ותהי המצבה הזאת
ומגילה זו אות קלון לחרפה ולדראון עולם למרצחים
הטמאים ששפכו דמי נקיים

ידריך הדם הנקי את מטהתם ואל יתן מרוצו לנפשות
שנך עליהם לעצור וחרון אפך ישלם הנדרש באף
ותשמידם מתחת שמי ה'
אל מלא רחמים שוכן במדומים המצא מנחה נכונה על כנף
השכינה במעלות קדושים וטהורים כזה הרקיע מאהיר את נגשו
של מאות רבוא מיישראל וכן ונער אנשים נשים וטף שנהרגו על קדוש
ה' שנשחטו ונעקרו ונשרפו לאמר עי' הנרמזים הצוררים יסח שטם

על ואין לנו מנהג
כי עלה הכבוד

על הדרים אחים ואחיות וקנים
בשים וטף הקדושים והטהורים

סומבור

והסביבה הי"ד

SZOMBOR ÉS KÖRNYÉKE

שחברלו ב"ט באייר ו"א סיון תשד
להשגחה ע"י חיות האדם הנאצים
וגורריהם ימ"ש ונהרגו ונשרפו חיים
על קדוש השם

ולזכר

הקדושים שנהרגו ומתו מרעב חולי
ועבודת פרך במתגות עבודה
תבצב"ה

אלקלא לאונקה
בלת יזילה
כרני רודנה
ברקן שלמון
באוסטרן אינאט
בק שרלוטה
בכל בלה
בק רוזה
בק אטא
ברט קרלו
ברט מרניטה
ברט מלדינה
ברט ארודף
ברט אילנה
ברט קבלה
ברט ליפוט
ברט מרניטה
ברט ורה
ברט יוסף
ברט מקשה
ברק אטא
ברקובין שמו
ברקובין אילנה
ברקובין ינקלה
ברקובין קסניה

ארנסט מתינה
ארנסט ניזילה
ארנסט מרניטה
ארלד לינה
ארלד יוסף
איזק קלדין
אובלט ארונה
אובלט פנק
אובלט סרנה
אובלט מרניטה
אופטר פרושקה
אופטר אטא
אופטר אינקן
אופטר אנניאטה
אופטר אטיל
אופטר ריזה
אופטר הקב
אופטר רניטה
אילנד שרלוטה
אילנד אילונה
אילנד זימוטר
אברט עמנואל
אברט רוזה
אלקלא איב
אלקלא כיליבה

אוישפיץ מרניטה
אוישפיץ סטבן
ארנפלד הנריך
ארנפלד אסתר
ארנפלד אדית
ארנפריד ארפר
איוברט יליסבטה
איוברט ברטלן
אונלסמן קרלו
אונלסמן מקדולנה
אונלסמן אלכסנדר
אונלסמן סטבן
אונלסמן סוזנה
אונלסמן קוקר
אונלסמן קרלו
אונלסמן הרטנה
אונלסמן שלמון
אונלסמן אלה
אונלסמן יוליאנה
ארנסט ארנסט
ארנסט אוסקר
ארנסט נטי
ארנסט פיליפ
ארנסט בלוקה
ארנסט יזילה

אברהם ליפוט
אברהם קרוליה
אברהם אוסקר
אברהם פרנה
אברהם קטלן
אברהם רוזה
אברהם קלה
אברהם יוסף
אברהם ליאונקה
אברהם יהודית
אצל ארנה
אצל ש"ר
אצל בלה
אצל ארנסט
אצל אליורה
אצל רוברט
אקרהלט צצילה
אדלר פרושקה
אדם יולן
אלטמן אנון
אלטמן מרניטה
אלטמן אטא מריה
ארטו רוז
ארטו יובן
אוישפיץ רודוף

הלפרין ליוכית
הלפרין אונש
הירש אאון
הירש סופיה
הירש טטון
הירש לדיסלב
הירש ילנה
הירש יוכן
הירש מירה
הופמן שרלוטה
הולצר מרתן
הולצר אדנה
הולנדר מכר
הולנדר ארנה
הונג איסו
הונג יליסקטה
הורובין ליפוט
הגדש ארזכט
הגדש שטער
הגדש מקלוש
הגדש טלז
וידה אטלקה
וארו איסו
וארו צעליה
ואמוש יט

ולטער מקשה
וצאי אדנה
וג יאנוש
וין אנדריה
וין ודיסלב
וין קרלו
וין יליסקטה
וין גברה
וין ניקולה
וולקשטין הלנה
וודל אדולף
וודל הרמטה
וודל אלה
ווגר כלה
ווגר
ואמושלר גבור
ואמושלר רינה
ואמושלר אינדל
ואמושלר רונה
ואמושלר אדית
ואמושלר
וידנער פרינס
וידנער יליסקטה
וידנער נורברט
וידנער קטלין

ויס אוסקר
ויס ודריה
ויס איבן
ויס בלה
ויס העט
ויס לאנה
ויס טרנה
ויס פרינט
ויס ארטה
ויס טובן
ויס אולנה
ויס וודנה
ויס מירה
ויס פרידה
ויס איזדור
ויס צעליה
ויס ורה
ויס רוסן
ויס לנה
ויס פני
ויס רבקה
ויס טובאס
ויס רחלה
ויס יוספ
ויס העט

ויס אלה
ויס ורה
ויס יאקב
ויס יליסקטה
ויס אלפרד
ויס טרנה
ויס אדנה
ויס קטילה
ויעברער יליה
ויעפלד יוספ
ויעלבר יוספ
ויעלבר מרגטה
ויעלבר מדיק
ויעלבר ורה
וילנר וליס
וילנר רונה
וילנר אונזן
וילנר ליאופולד
וילנר יליה
וידר כלה
וידר ארטה
וידר אדולה
וילנר קאר
ויער ארפד
ויער אא

זינער אדולה
זינער קלמן
זינער פרידה
זינער טטון
זינער גזה
זינער מריה
זאם ארס
זאם קרנה
זאם אלכסנדר
זאם ויליס
זאם פאני
זאם ארנה
זמן סמון
זמן פלורה
הי אלכס
הי גילה
הי יליה
הי אירנה
הי יוספ
הי פבלה
הי אא
חייט איזדור
חייט קלרה
טיטלכאום יאקב
טיטלכאום פאני

טיטלכאום מקשה
טיטלכאום פירושקה
טאנר יליסקטה
טלז ודיסלב
טלז פרינה
טלז אא
טלז איבה
טלז אלכסנדר
טלז ארנבט
טלז מרישקה
טלז אירן
טראוב פרינץ
ייטלס ארטה
יעבין לאורה
כהן שמו
כהן רונה
כהן אלכסנדר
כהן קלרה
כהן זיריתה
כהן ארמין
כהן גילה
כהן אדנה
כהן יאקב
כהן ריטה
כהן קרלו

כהן אולנה
כהן רוד
כהן אדנה
כהן לדיסלב
כולב אמרה
לעדאואר אירנה
לעדא גזה
לעדא אדולסנה
לעאופ מדיק
לעאופ קאל
לסלו גילה
לאר שרלוטה
לבוטין פבלה
לדרר גילה
לדרר רזה
לדרר יולן
לדרר יליה
לדרר יאקב
לדרר אמרה
לדרר מרגטה
לדרר קרלו
לדרר זליקן
לדרר אולנה
לדרר גורנה
ליכנר פיליס

ליכנר שרלוטה
ליכנר פירושקה
ליפשיץ ארסן
ליפשיץ אאון
ליסקובין אנדריה
ליסקובין טני
לוישין רונה
לוישין אולנר
לוישין מרגטה
לובל הרמטה
לויי אלה
לויי סידוניה
לוקין יליסקטה
לוקין טרנה
לוסטל יוספ
לוסטל יליה
לוסטל לייז
לוסטל אא
לוקס בעי
לוקס אנדריה
ליכנר יארנא
ליכנר פיל
ליכנר ליבה
ליכנר דבורה
ליכנר פיל

פרלס גרנה	קנטו וילקה	מיתלר הרמינה	לדרר ארן
פרלדיק היקו	קנטו ווליסלב	מוץ זילנקה	מדר רוזה
פרלדיק ילנה	קלש אאון	מוסקובין רומן	מדר מלדינה
פרלשטין בלה	קלש אטלקה	מוסקובין פאני	מדר ורה
פרלשטין יליסקטה	קלש אלכסנדר	מוזס יליסקטה	מדר אריקה
פרלשטין אלכסנדר	קלש ליודבית	לוג בלה	מדר מירה
פרלשטין אטלקה	קלש שמעון	לוג אירינה	מירוביץ לאו
פרלשטין אירנה	קלש יליסקטה	לוג אנטנה	מנרל דוידר
פילישר אקוב	קלש רוברט	לוג אאון	מנדל אולנה
פילישר פלאורה	קלש יודית	לוג פלורה	מנרל פבלה
פילטו אלברט	קלש ינקה	ליסר רוזה	מוסקובין לויסלב
פיליפ ליפוט	קלש רוזה	ניסם גולדשמיד	מוסקובין אלכסנדר
פיליפ יליסקטה	קלש גורנה	ניסן אנדרייה	מרכטו לאוניה
פיליפ איוואן	קלש קטלין	ניסן שרה	מרכטו פאולה
פולצק יוסע	קלש אלפרד	ניסן יוסע	מר דזמונד
פולצק גיזלה	קלש יודית	קלמון זולטן	מסנר מרקוס
פולצק אמליה	קלש רוברט	קלמון אדית	מסנר ליובצה
פולצק זיגמונד	קלש סילרד פרידשקה	קלמון ריקארד	מסנר פקדולנה
פולק לאר	קלש יוסע	קלמון עמליה	מסנר פארילער
פולק יוסע	קלש איוואן	קלמון יוסע	מסנר רינה
פוליצר מט	קלש ארימון	קלמון מברו	מסנר טרנה
פוליצר זופניה	קלש ציליה	קלמון ילנה	מזאי סנה
פוסר וילמה	קלש איוואן	קלמון קולואי	מזאי לורנט
פוסר גורדור	קלש זיגמונד	קלמון איוואן	מזאי ניקולה
פוסר שנירור	קלש מריה	קלמון אידור	מזאי אולנה

קמף אוסקר	פריש ורוניקה	פליש יוליה	פוסר קרוליה
קאופמן אלכסנדר	פרידמן פאני	פליש קטלין	פרסבורג ברטה
קאופמן איניאט	פרידמן ברברה	פליש אוסקר	פרסבורג אאון
קאופמן רוזליה	פרידמן לדיסלב	פליש אריקה	פרסבורג יליסקטה
קאופמן ליודבית	פרידינגר מוזס	פליש אנה	פרסבורג מריה
קאופמן אטלקה	פרידינגר זיליאה	פליש רוברט	פרסבורג קטלין
קאופמן יוליה	פרידינגר גזה	פליש גזה	פרסבורג ארנסט
קאופמן ניקולה	פרידינגר גורנה	פליש רוזה	פרסבורג יוליו
קאופמן זוכן	פרידינגר אמרה	פליש פטר	פולדוואר ברישקה
קאופמן פרידה	פרידינגר מרק	פלישמן רוזה	פישל טרז
קאופמן יוסע	פרידינגר הוגו	פלישמן מברו	פאירורק ברנט
קלמן יוסע	פרידינגר יאניש	פליגמן אמרה	פיקלשטין מתיה
קלמן אולנה	פרידינגר יאנושנה	פליגמן אלה	פישל רוזה
קלמן פבלה	פרידינגר ורה	פליגמן טוקה	פישל תאודור
קלמן מנה	פריש יוזף	פליגמן אוסקר	פישל ינקה
קרני פלורה	פריש יוזפני	פליגמן רוזליה	פישל טרניה
קרני ארנה	פריש קטו	פליגמן קטלין	פישל ברנט
קרני אמרה	ציל לודבית	פליגמן ברישקה	פישל טרניה
קרני ברישקה	ציל לאונטין	פליגמן מיכאל	פישל אנדריה
קרני אננה	ציל יוסע	פליגמן אנדריה	פישל גיזלה
קרני אלכסנדר	צוקר פניה	פליגמן יוכן	פישל סימון
קרני אנדרי	צוקר ילנה	פליגמן טרנה	פישל סופיה
קרני מוזס	קלרר טסטה	פליגמן יוזפניה	פישל פריה
קורן מריטה	קלמן אמרה	פליגמן לאה	פישל ארטור
קסלר סידוניה	קנטור אאון יוסע	פריש קלרה	פישל שארי

[illegible]

נספח

לסיום מובא כאן מאמרו של מר פ. בירנבאום, מיוצאי קהלת סומבור, כדי להוסיף תוכן וערך לדפי הזכרון הצנועים.

מחיי הקהלה

פנחס בירנבאום

I. תנועות נוער ציוניות

תנועת הנוער הציונית בסומבור נוסדה ע"י ד"ר רפאל פרידמן בשנת 1912 והוא היה היושב ראש שלה עד יום מותו. הוא ניהל את התנועה בנאמנות ובמסירות. עוזריו היו: בר גיורא, ברנדיס, ארמין רוזנצויג ובן יום טוב ברוייר אשר התבלט במיוחד ולחם ללא חת להחדרת הרעיון הציוני האקטיבי בהמוני היהודים וגם נתן דוגמה אישית לכך, כאשר עלה לארץ ישראל ושהה בה במשך תקופה מסויימת.

כעבור זמן החלו לצוץ בסומבור תנועות נוער שונות זו אחר זו: תכלת-לבן, השומר הצעיר, בני עקיבא ואפילו סניף של צעירי אגודת ישראל. כל אלה לא התקיימו זמן רב, כי סבלו מחוסר יד מדריכה והיו נתונות בידיים בלתי נאמנות של צעירים מבני המקום. התנועה לא נהנתה מתמיכת הקהלה היהודית והמבוגרים לא נתנו לה יד. בשנת 1931 הגיעו לעיר פרנץ אופנר וגיורא רוזר, שני תלמידי האוניברסיטה מבני העיר, ויסדו את סניף בית"ר בסומבור. אז חל המפנה. תחילה הצטרפו לבית"ר 19 מצעירי המקום, בחלקם הגדול חיילים משוחררים, שהתמסרו בהתלהבות לאירגון הנוער. פתיחת הסניף נתנה דחיפה רצינית לעניין הציוני, מכיון שהביאה להתנצחות בין אירגוני הנוער הזונים, דבר שעורר עניין רב בקרב כל בני הנוער ואף גרם לחסיסה בקרב המבוגרים שעד אז היו אדישים לעניין הציוני. מפקד בית"ר הראשון בעיר היה אליעזר שפר, הנקרא היום אליעזר יצרן, וחי עמנו כאן בישראל. הוא עמד בהתלהבות במערכה וניהל את הסניף עד 1934. אז מסר את הפיקוד לצעיר בשם סקלי שאף הוא הצטיין במסירותו הרבה, והסיף ללימוד השפה העברית בה הוא שלט די יפה. בעזרתו של בן יום טוב ברוייר שהזר בינתים מארץ ישראל נתקיימו שיעורי עברית לכל המעוניינים ללא התחשבות בהשתייכותם המפלגתית. בשלב זה היה כבר ויכוח ער בין יהודי העיר אודות הזרמים הציוניים השונים, והשאלה היתה איזה מהם הוא הזרם הנכון והצודק ביותר.

ויכוח זה התפתח לעתים לממדים כאלה שגרמו עגמת נפש לקהילה היהודית והדאיגו את פרנסיה וראשיה מפני חילול השם שעלולים לגרום בקרב האוכלוסיה הלא-יהודית בעיר. - בשלב מאוחר יותר היה כבר נטוש "הקרב לכיבוש הקהלה" - כפי שהתבטא הרצל בזמנו. בסופו של דבר נשלח הרב המקומי, ד"ר ש. גוטמן, לסיור בארץ ישראל, כדי לראות במו עיניו את מצב העניינים ולהחליט, איזה היא הדרך הנכונה ללכת בה. בינתיים נסגרו כל מועדני תנועות הנוער הציוניות שהתמקמו בבניני הקהילה. הרב ד"ר גוטמן שהיה תלמיד חכם מובהק ונואם בחדר עליון נחשב כחומך בזרם הציוני הרשמי, שלו היה רוב מוחלט בקהילות יוגוסלביה, כביתר קהילות הגולה, וכרב המקום חייב היה לשחות עם הזרם הזה. - בתקופה זו היה מפקד הקן של בית"ר פנחס בירנבאום. בהעדר מועדון החקימו פעולות הקן בחצר בנין הקהלה. בית"רים רבים נרשמו לאגודת הצלפים מבחסות הצבא היוגוסלבי והתאמנו באופן שיטתי בתרגילי ירי במיתקני הצבא ובהתחרות המחוזית בקליעה - שרוב משתתפיה היו אנשי הצבא הסדיר - תפסו שני חברי בית"ר את המקום הראשון בין האזרחים.

בינתיים חזר הרב מארץ ישראל וכל אנשי הקהלה התאספו - לראשונה בתולדות התנועה הציונית בעיר - בבית הכנסת, ולא באולם ציבורי, כפי שהיה נהוג לפני כן, כדי לשמוע את דברי הרב. על גודל המתיחות ששררה בנידון יכולה להעיד נוכחותם של כל אנשי הקהלה, לרבות אנשים שזו הפעם הראשונה ביקרו בבית הכנסת או באסיפה יהודית כל שהיא. למרבה הפלא שינה ביקורו של הרב בא"י את השקפתו והפך למתנגד הזרם השמאלני השלישי. גרם לכך, בעיקר, הטעם הרע שהשאירו בנפשו חגיגות האחד במאי שחזה בהן בארץ הקודש. הוא חזר בכעס רב את תהלוכת האחד במאי על סיסמאותיה הנבובות ועל דגליה האדומים. הוא סיפר, בין היתר, כי כאשר שאל בעירים ממשתתפי התהלוכה "מה העבודה הזאת לכם" עוררה שאלתו מהומה כזאת שמהר להימלט כל עוד נפשו בו. אחרי דיווחו של הרב שוב נפתחו המועדונים והויכוח התחדש ביתר ערנות ומרץ, כשבית"ר מלאה עידוד מנאומי של הרב - אם כי הרב עצמו לא שינה את יחסו אליה. הקהילה היהודית נכנעה ו"נכבשה" ובכך נפתחו אפקים חדשים בפני התנועות הציוניות בעיר. התנועה הציונית השמאלנית פשטה צורה ולבשה צורה ללא כל מטרה מוגדרת - מהחומר הצעיר לתכלת-לבן ולבני עקיבא. הרבה זמן, כוחות וכסף בוזבזו

לויכוחי סרק. גם בית"ר היתה נתונה לזעזועים רבים, הואיל ומפקדיה התחלפו בזה אחר זה. פנחס בירנבאום עזב את סומבור בדרכו לארץ ישראל ואת הפיקוד תפס אחיו, אפרים, וכאשר גם הוא עלה ארצה, באו אחרים: גרגיל, מנצי המבורג, בר כוכבא שטרן ושנברגר. קומץ בית"רים הספיק לעלות ארצה בעליה ב', בטרם ירדה השואה האיומה וקומץ אחר הנשאר לפליטה הגיע ארצה בתום המלחמה. אפשרויות ההצלה בעליה ב' לא נוצלו. אלה ששאפו לעלות והריחו את העומד להתרחש היו ברובם חסרי אמצעים לכך, ואילו בעלי האמצעים לא האמינו במה שעומד להתרחש, על אף כל ההזהרות מצד מנהיגים ציוניים, ואף סירבו לעזור בכספם לאלה שרצו לעלות. אין ספק, כי אלה היו הגורמים העיקריים שתרמו לממדי השואה.

II. הקהלה האורטודוקסית

הקהלה היהודית האורטודוקסית בסומבור נוסדה בשנת 1923. המתפללים נתקהלו בהתחלה בבית הכנסת החורפי של הקהלה הגדולה, מכיון שמבחינה חוקית לא היתה להם עצמאות (אוטונומיה). לפי התקנון של איגוד הקהלות היהודיות ביוגוסלביה אפשר היה לקבל עצמאות רק אם היו, לפחות, 40 חברים מבוגרים שפרשו מקהלת-האם על מנת ליסד קהלה אורטודוקסית, בהיותם דתיים הרבה יותר מחברי קהלת-האם.

לגבי היהודים בסומבור התנהל ויכוח חריף ועקשני, אם הפילוג של קומץ אנשים (8-7 חברים מתוך כ-420 משלמי מסים) לשם שמייס הוא בא, או שמא אין לו אלא רקע אישי או כספי בלבד. עובדה היא, כי הפילוג התחיל בזמן שהתקיימו הבחירות של הנהלת מוסדות הקהלה והגבאים ובעקבות אי-בחירת אחד הפורשים - אשר ראוי היה בהחלט, מבחינה דתית, להיבחר - ומתוך הפילוג הזה שלא לשמו בא הפילוג לשמו. כאמור, באין ברירה נאלצו הצדדים להפגש בבית הכנסת. כתוצאה מהחיכוכים והמריבות שנגרמו בשעת התפילה הגיע המצב לידי כך, שכבר בסוף החורף הראשון היה הכרח להיפרד לגמרי. - כך עברו המתפללים האורטודוקסים לדירתו הפרטית של יוסף גרוס ברחוב פלוריאן. ליוסף גרוס היו 4 בנים ושתי בנות. למתפללים אלה היו שייכים גם אברהם יהושע גבירץ

ו-3 הבנים שלו, ואהרון, ישעיהו ומשה, וקלונמוס בן יהודה בריינה, ברוך בן ישעיהו גינס, אפרים פישל בן משה קאופמן, שמרל בן מנחם ברקוביץ, קניגסברג, בניו של המורה שנברג והאחים שלום, אברהם זאב, פנחס ואפרים בירנבאום, בניו של השו"ב, ש"ץ ומוהל של הקהלה הגדולה. לבירנבאום האב גרם הדבר הערות-בקורת רבות מהממונים עליו. הם אמרו שבניו עוזרים, בעקיפין, לקיים את המנין הנפרד. מאידך, הוא טען כלפיהם, שאין הוא רשאי להתנגד לכך, שבניו יהיו יותר דתיים ממנו וטענה, זו השתיקה את כל הבקורת. לאחר כ-3 שנים נתווספו עוד כמה מתפללים והמקום נהיה צר. אז הוכשר לתפילה בנין בחצר ביתו של יוסף גרוס וחדר הצמוד לו שימש עזרת נשים. כאן התקיימו התפילות במשך כ-6 שנים. מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכו המתפללים עדיין לקהלת-האם. - גם לאחר שהשיגו את עצמאותם נשארו עוד חברים של החברה קדישא והמשיכו להזדקק לשירותי הקהלה הגדולה בכל הנוגע לקניית בשר כשר ולשחיטת עופות, מאחר שמבחינה דתית השו"ב בירנבאום היה מקובל עליהם בהחלט.

בינתיים התרבו מתפללי המנין האשודוכסי כתוצאה מהצטרפותם של חברים חדשים וכן כתוצאה מהתבגרותם של בני המתפללים שהתחתנו והקימו משפחות משלהם.

בשנת 1933 הועלה הרעיון לרכוש בנין לבית כנסת ולדאוג לשחיטה עצמאית נפרדת. הרעיון הוגשם ונקנה בנין בקרבת בית הכנסת הגדול. נבחר שוחט צעיר חרדי, ר' צבי הירש ווייס, בנו של השו"ב מאילוק, וסודרה לו דירה בבנין בית הכנסת.

תלמוד תורה לא היה בסומבור ובגלל זה למדו בני הקהלה החרדית מחוץ לעיר. כשהתבגרו נשלחו לחוץ לארץ, לארצות השכנות, כדי ללמוד שם בישיבות. בשנת 1936, אחרי התרוצצויות ומאמצים רבים, השיגו הכרה בעצמאותם כקהלה נפרדת לכל דבר. אז באה להם רווחה מבחינה תקציבית, כי לא סבלו עוד ממיסוי כפול שהגיע כמעט לגובה המסים הממשלתיים. לבסוף יש לציין, כי מבחינת מספרית דרכה קהלה זו במקום ולא התרחבה עוד, מכיון שהצעירים התחתנו, והחליפו מקומות מגורים וחלק מהם אף עלה ארצה.

ה ב ע ת ז ו ד ה

תודתי נתונה לכל הפעילים משרידי קהלת סומבור
 שעזרו לי, בכל צורה שהיא, בהכנת דפי-זכרון
 אלה. תודה מיוחדת לה"ה א. חץ, פ. בירנבאום,
 בן-יום-סוב ברוייר ויום-סוב וייס שהגישו
 מסמכים ונתונים.

א.ט.

